

mi geliştirdiler. İdrîsîler zamanında Fas şehrinde Câmîu'l-eşyâh (192/808), Câmîu's-şürefâ (193/809) ve Câmîu'l-Endelûs (245/859) yanında birçok han ve hammam inşa edildi. Yapımına bu devirde başlanan Câmîu Fâtîma'nın (242/857) adı daha sonra Zenâtelere tarafından Karaviyyîn olarak değiştirilmiştir.

Tarihçiler, İslâmiyet'in Mağrib'de yayılmasında büyük rol oynayan İdrîsî emirlerinin Zeydiyye mezhebine mensup olduklarını, ancak taassuba kapılmayıp ülkelelerinde diğer mezhep mensuplarına karşı da hoşgörülü davrandıklarını ve bilhassa zamanla bölgede hâkim mezhep haline gelecek Mâlikî mezhebinin fakihlerine destek verdiklerini belirtirler. İdrîsî emirlerinin imam veya emir unvanını kullandıkları kaydedilir. Ömerî, Makrîzî ve Sa'fedî ise I. İdrîs'i halife unvanıyla anmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İzarî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 82-84, 210-216; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, V, 49; İbn Ebû Zer', *el-Enisü'l-muğrib*, Rabat 1973, s. 15-95; Makrîzî, *el-Muḳaffe'l-kebir* (nşr. Muhammed el-Ya'îvî), Beyrut 1411/1991, II, 10; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 12-17; VI, 216-220; Muhammed b. Ali es-Senûsî, *ed-Dürerü's-seniyye fi aḥbâri's-süläleti'l-İdrîsiyye*, Beyrut 1980; Selâvî, *el-İstikşâ*, I, 147-226; Ahmed el-Halebî, *ed-Dürü'n-nefis ve'n-nürü'l-enîs fi menâkıḫi Mevlâ İdrîs b. İdrîs*, Fas 1300; R. Le Tourneau, *Fês avant le protectorat*, Casablanca 1949; a.mlf., "Fâs", *EI²* (İng.), II, 818; D. Eustache, *Corpus des dirhams idrisites*, Rabat 1970, s. 71; a.mlf., "İdrîsids", *EI²* (İng.), III, 1035-1037; Muhammed Vüled Dâdâh, *Mefhûmü'l-mülk fi'l-Mağrib*, Beyrut 1977, s. 33-39; Abdülazîz Sâlim, *el-Mağribü'l-kebir*, Beyrut 1981, II, 465-503; İsmâil el-Arabî, *Devletü'l-Edârise: Mülûkû Tilemsân ve Fâs ve Ḳurṭuba*, Beyrut 1403/1983, s. 165-172; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târiḫ*, Dârülbeyzâ 1405/1984, I, 95-146; Sa'dûn Abbas Nasrullah, *Devletü'l-Edârise fi'l-Mağrib*, Beyrut 1407/1987; a.mlf., *Devletü'l-Edârise fi'l-Mağrib ve'l-Endelûs*, Beyrut 1996; Mahmûd İsmâil, *el-Edârise fi'l-Mağribi'l-aḳşâ*, Küveyt 1409/1989; a.mlf., "Mülâhazât ḫavle târiḫi'l-Edârise", *el-Hayâtü's-seḳâfiyye*, sy. 5, Tunus 1979, s. 4-13; Hüseyin Münis, *Târiḫü'l-Mağrib*, Beyrut 1992, I/1, s. 369-419; Abdülhamîd Hâciyât, "Târiḫü devleti'l-Edârise min ḫilâli kitâbi Nazmi'd-dürer ve'l-ḫıḳyân li-Ebî 'Abdillâh et-Tenesî", *Mecelletü't-Târiḫ*, sy. 2, Cezayir 1980, s. 5-47; Abdülatîf es-Sa'dânî, "İdrîs el-İmâm münşû'ü devle ve bâ'isü da've", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-İlûmü'l-insâniyye bi-Fâs*, sy. 4-5, Dârülbeyzâ 1980-81, s. 7-32; Abdüvehhâb İbn Mansûr, "Nuşûş cedîde 'ani'l-Edârise", *el-Akademîyye*, sy. 10, Rabat 1993, s. 75-82; H. Terrasse, "Fâs", *EI²* (İng.), II, 821; G. Yver, "al-Mağrib", a.e., V, 1189; Muhammed Zenîber, "el-Edârise", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1410/1989, I, 217-219; Mehmet Özdemir, "Hammûdiler", *DİA*, XV, 496-497; Sâdik Seccâdî, "Âl-i İdrîs", *DMBİ*, I, 561-565.

MUHAMMED REZÛK

İDRİSİYYE

(الإدريسية)

Ahmed b. İdrîs el-Fâsî'ye
(ö. 1253/1837)
nisbet edilen bir tarikat
(bk. AHMED b. İDRİS).

İDVÎ

(اليدوي)

Hasen el-İdvî el-Hamazvî el-Mâlikî
(ö. 1303/1886)

Mısırlı âlim.

1221'de (1806) Yukarı Mısır'ın Minye vilâyetine bağlı Meğâga kazasının İdve köyünde doğdu. Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra Şeyh İbrâhim eş-Şulkâmî vasiyetiyle Halvetiyye tarikatına intisap etti. Şeyhin tavsiyesiyle eğitimini 1236 (1821) yılından itibaren Câmîatü'l-Ezher'de sürdürdü. Burada Ahmed Minnetullah, Muhammed el-Emîrû's-sagîr, Burhan el-Kuveysinî ve Mustafa el-Bulâkî gibi hocalardan fıkıh, tefsir, hadis, edebiyat ve mantık okudu. Bu arada Halvetî şeyhi Muhammed es-Sibâî ve Muhammed Fethullah'tan el alan İdvî daha sonra Şâzelîyye tarikatına da girdi.

Hasan el-İdvî, Ezher'deki tahsilini tamamlayınca (1241/1826) burada hoca olarak ders vermeye başladı. 1256'da (1841) Mehmed Ali Paşa'nın Ezherliler'den oluşan bir şeref kıtası oluşturma projesine karşı çıkarak kendisine önemli gelir getiren büyük arazisinin bulunduğu köyüne gitti. Mehmed Ali Paşa birkaç ay sonra bu projeden vazgeçtiyse de İdvî geri dönmedi. Köyünde bir cami yaptırdı, eğitim faaliyetini sürdürdü. Bu arada dostluk kurduğu Orta Mısır valisini, bölgesindeki âlim ve öğrencilerin askerlik vazifesinden muaf tutulması konusunda ikna etti. 1260'ta (1844) Ezher'e geri döndü.

Bağımsız bir karaktere sahip olan ve döneminde Mısır'ın önde gelen Mâlikî âlimleri arasında sayılan İdvî, bu mezhebin Mısır'daki imamı Şeyh Muhammed İlîş'in kendisinden verdiği bir fetvayı geri çekmesini istemesi üzerine onunla anlaşmazlığa düştü. Bunun üzerine Şeyh İlîş, İdvî'nin ders vermesini engellemeye çalıştı. Sultan Abdülazîz'in 1280 (1863) yılında Mısır'ı ziyareti sırasında, Hidiv İsmâil tarafından Ezher şeyhi Seyyid el-Arûsî, Şeyh es-Sekkâ ve Şeyh İlîş ile birlikte Hasan el-İdvî de Kahire ulemâsı adına sultanı selâmlamakla görevlendirildi. Ancak

İdvî, Abdülazîz'in huzuruna çıktığında kendilerine öğretilen protokol kurallarına uymayıp sultana "emîrû'l-mü'minin" diye hitap etti; ayrıca yöneticilerin Peygamber'in halifeleri olarak emirleri altındaki insanlara nasıl davranmaları gerektiğine dair bazı sözler söyledi. Zor durumda kalan hidiv İdvî'yi engellemeye çalıştıysa da onun bu tavrını beğenen sultan kendisine bir hil'at ile 1000 altın cüneyh vererek mükâfatlandırdı.

Daha sonra Hidiv İsmâil ile iyi münasebetler kuran İdvî, İngilizler'e yakın olduğu için halk tarafından seilmeyen Nubar Paşa hükümeti zamanında paşaya karşı camilerde vaaz verdi. 1281'de (1865) hacca gitti. Nisan 1297'de (1879) Hidiv İsmâil'in, Sir Rivers Wilson'un ekonomik planına karşı hazırladığı Lâihatü'l-vataniyye'nin kabul edilmesinde hazır bulundu. İlerlemiş yaşına rağmen Ahmed Urâbî Paşa ile birlikte İngilizler'le mücadele eden âlimlerin başında yer aldı ve 1300'de (1882) mecliste bütün âlimlerin temsilcisi olarak Hidiv Tefvîk'in görevden alınması çağrısında bulundu. Hidiv Tefvîk'in İngilizler tarafından yer almasından sonra bazı ulemâ ile birlikte ona güvenilmemesi gerektiğine dair bir fetva hazırladı. Urâbî isyanının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine ayaklanmaya katılan diğer âlimler gibi İdvî de yakalanarak hapsedildi ve bütün imtiyazları elinden alındı. Sorgusu yapıldıktan sonra hapisten çıkarılarak köyünde oturmaya mecbur tutuldu. 1303 yılı Ramazanının 27. gecesini (28-29 Haziran 1886) Kahire'de vefat etti ve Hz. Hüseyin Meşhedî yakınında yaptırdığı caminin hazîresine defnedildi.

Eserleri. 1. *İrşâdü'l-mürîd fi ḫulâşati 'İlmi't-tevhîd* (Bulak 1272, 1273, 1282; Kahire 1272, 1273, 1283, 1297). Anonim bir eser olan *'Aḳidetü Ehli's-sünne*'ye yazdığı bir şerh olup kendisinden başka Abdülhâdî Necâ el-Ebyârî, Ahmed Şerefeddin el-Mersafî ve Zeyn el-Mersafî de kitap için birer hâşiye kaleme almışlardır. 2. *el-Cevherü'l-ferîd 'alâ İrşâdi'l-mürîd* (Bulak 1277, 1282, 1297; Kahire 1297). 3. *Tebşîratü'l-ḳudât ve'l-iḫvân fi vaḳ'î'l-yed ve mâ yeşhedü lehû mine'l-burhân* (Bulak 1276; Kahire 1281). 4. *Kenzü'l-meḳâlib fi fazli'l-Beyti'l-ḫarâm ve'l-hicr ve's-şâzervân ve mâ fi ziyâreti'l-ḳabri's-şerîf mine'l-me'ârib* (Kahire 1279, 1282). Emîr Abdülkâdir el-Cezâirî'nin hacca dair sorduğu sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. 5. *el-Feyzû'r-Rahmânî bi-şerḫi'l-İmâm 'Abdilbâkî ez-Zürkânî* (Kahire 1281, 1288, 1299). Zürkânî'nin,

Mâlikî fıkhnın önemli eserlerinden olan Halîl b. İshak el-Cündî'ye ait *el-Muhtasar*'a yaptığı şerh üzerine yazılmış bir hâşiyedir. 6. *en-Nûrî's-sârî min feyzi Şa-hîhî'l-Buĥârî* (I-X, Kahire 1279; I-IV, 1299). 7. *el-Mededü'l-feyyâz bi-nûri's-Şifâ' li'l-Kâdî 'İyâz* (I-II, Kahire 1276, 1286). 8. *en-Nefeĥâtü'n-nebeviyye fi'l-fezâ'ili'l-âşûriyye* (Bulak 1272, 1276, 1282; Kahire 1276, 1277, 1278, 1297). Hocası Mustafa el-Bulâkî'nin âşûrâ zamanında yapılacak ibadetler hakkındaki eserinin şerhidir. 9. *en-Nefeĥâtü's-Şâziliyye fi şerhi'l-Bürdeti'l-Bûşîriyye* (Kahire 1297). 10. *Me-şâriku'l-envâr fi fevzi ehli'l-i'tibâr* (Bulak 1273, 1275, 1276, 1283; Kahire 1275, 1277, 1280, 1285, 1297, 1300, 1303, 1307, 1317, 1318, 1350). Tasavvufa dairdir. 11. *Bülûġu'l-meserrât 'alâ Delâ'ili'l-hay-rât* (Kahire 1287, 1289). Cezûlî'nin eserine yazılan bir şerhtir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. M. Broadley, *How We Defended Arabi and His Friends*, London 1884, s. 365-370, 419; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıtaṭu't-Tevfîkiyye*, Kahire 1306/1888, XIV, 37; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1312-1313; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 407; Brockelmann, *GAL*, I, 265; II, 253, 486-487; *Suppl.*, I, 469, 631, 805; II, 435, 737, 739; Abdülmüteâl es-Saidî, *Târîhu'l-İslâh fi'l-Ezher*, Kahire 1370/1951, s. 155-157; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 214; Keh-hâle, *Mu'cemü'l-mû'ellifîn*, III, 244-245; G. Baer, *Studies in the Social History of Egypt*, London 1969, s. 243; A. Schölich, *Egypt for Egyptians*, London 1981, s. 31-32, 88, 248-249, 263, 328, 355; G. Delanoue, *Moralistes et politiques musulmans dans l'Égypte du XIXe siècle (1798-1882)*, Caire 1982, I, 261-284; II, 602-604; İlyâs el-Eyyûbî, *Târîhu Mısr fi 'ahdi'l-Hıdiv İsmâ'il Bâşâ (1863-1879)*, Kahire 1410/1990, I, 41-43; Zekî Mücâhid, *el-A'lâmü's-şar-kiyye*, Beyrut 1994, I, 296-297; F. de Jong, "al-'Idwî al-Hamzâwî", *EP Suppl.* (İng.), s. 408.

PHILIP CHARLES SADGROVE

İFÂ

(الإيفاء)

Genelde dinî yükümlülüklerin, özeldede borçlanılan edimin gereği gibi yerine getirilmesi anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "bir şeyi tam yapmak, eksiksiz vermek; sözünde durmak, gereğini yerine getirmek" anlamlarına gelen ifâ Kur'an ve hadislerde de bu mânalarda geçer. Fıkıh literatüründe, yine sözlük anlamı çerçevesinde dinî mükellefiyetlerin ve zamanla borçlanılan edimin gerektiği şekilde yerine getirilmesini ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır.

Kur'an ve Sünnet'te geçen, gerek insanlar arası ilişkiler gerekse insan-Tanrı ilişkisi bağlamında kendisine sıkça atıfta bulunulan ahde vefa ilkesi (el-Bakara 2/40; el-En'âm 6/152; en-Nahl 16/91; el-İsrâ 17/34), haksızlık etmeme, kul hakkına ve emanete riayet etme, sorumluluk bilincine sahip olma gibi hususlar, aynı zamanda akid ve sorumlulukların gereği gibi yerine getirilmesi şeklinde ifade edilen (el-Mâide 5/1; el-A'râf 7/85) ve hukukî bir bağlamda sevkedilen ifâ kavram ve yükümlülüğünün dinî ve ahlâkî temelini oluşturur. Ayrıca Hz. Peygamber'in, ifâ etmek niyetiyle borçlanan kişiye Allah'ın yardımcı olacağını, ifâ kastı taşımadan borçlanan kimsenin ise Allah'ın huzuruna hırsız olarak çıkacağını belirtmesi, borcunu güzel ifâ eden borçluyu övüp alacağını kırıcı olmayan bir tarzda talep edilmesini ve ödeme sıkıntısı içinde bulunan borçluya kolaylık gösterilmesini tavsiye etmesi, Allah'ın böyle davranan alacaklıya dünya ve âhirette kolaylık göstereceğini haber vermesi böyle bir anlam taşır. Nitekim kendisi de bütün borç ilişkilerinde bu ilkelere uygun davranmış, ödünç aldığı parayı ifâ ettiğinde alacaklıya teşekkür etmiş ve, "Ödücün karşılığı ancak ifâ ve teşekkürdür" demiştir (İbn Mâce, "Sada-kât", 10, 11, 14, 15, 16; Ebû Dâvûd, "Büyü" , 11). Bütün bunlar, o dönemden itibaren oluşmaya başlayan fıkıh kültüründe dinî ve ahlâkî umdeler olarak yerini almış, ifâya ilişkin hukukî ayrıntılar ise müslüman toplumlarda hukukun gelişimine paralel bir seyir takip etmiştir.

İslâm hukuku meseleci bir tarzda doğup geliştiği, borçlar hukukuna ilişkin meseleler özel borç ilişkileri biçiminde işlenmiş olduğu için klasik literatürde bütün borç ilişkilerini kapsayan genel ve bağımsız bir borç ve ifâ teorisine rastlanmaz. İslâm hukukçularının bu konudaki anlayışları, başlangıçta fer'î meselelere ve özel borç ilişkilerine getirilen münferit çözümlerde kendini göstermeye başlamış, literatürde model akid olarak kapsamlı bir biçimde işlenen bey' akdinde büyük ölçüde örneklendirilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple klasik dönemde fûrû-i fıkıhın çeşitli bölüm ve konuları arasında serpiştirilmiş tarzda mevcut olan İslâm hukukunun genel ifâ teorisini ortaya çıkarmak belli zorluklar taşıdığı gibi yapılacak genellemeler de her zaman bir yarımla payına sahip olacaktır.

Fıkıha göre daha ileri dönemde tedvin edilen fıkıh usulünde vâcibin dinî, ahlâkî ve hukukî bütün yükümlülükleri kuşatan

geniş bir açılımı vardır. Vâcibin yerine getirilmesi de zaman zaman ifâ, çok defa da edâ ve kazâ terimleriyle ifade edilir. İadenin edâ ve kazâ ile anlam ilişkisi ayrı bir tartışma konusudur. Hanefî usul literatüründe edâ hem vakitli ve mutlak ibadetlerin, hem de hukukî fiil ve işlemlerden doğan borç ve ödevlerin yerine getirilmesini içine alacak şekilde geniş bir kapsama sahipken Şâfiî (mütekellimîn) usulcülerine göre edâ, belli bir zaman dilimi içinde yapılması gereken ibadetlere has bir kavram olup genellikle kazânın karşılığı bir anlamda kullanılır. Kazâ kavramı da iki ekol arasında benzeri şekilde farklı kapsamlara sahiptir. Bu sebeple ifânın edâyâ göre daha dar kapsamı olduğunu söylemek mümkün olsa bile ifâ, edâ ve kazâ terimleri arasında kesin bir alan ayırımı yapmak kolay değildir. Bununla birlikte edâyı genel anlamda vâcibin yerine getirilmesi şeklinde tanımlayıp ifâ kavramını çağdaş hukuk literatürüne de uyarak borçların edâsı, daha teknik bir anlatımla borçlanılan edimin gereği gibi yerine getirilmesi mânasında kullanmak isabetli olur.

İfâ, borç ilişkisini değil dar anlamdaki borcu sona erdiren sebeplerden biridir. Ancak borç ilişkisi dar anlamda tek bir borcu içeriyorsa o borcun ifâ edilmesiyle borç ilişkisi de sona erer. Özellikle haksız fiilden doğan borç ilişkileri tek bir borcu içerdiği için o borcun ifâ edilmesiyle borç ilişkisi de son bulur. Akidden doğan borç ilişkilerinde bile dar anlamdaki borç veya borçlar bütününü ifâ edildiğinde yine borç ilişkisi sona erebilir. İfâ, mevcut borç ilişkisinin konusu olan edimin yerine getirilmesinden ibaret olduğuna göre edimden beklenen sonucun fiilen gerçekleşmesi ifâ için yeterlidir. İslâm hukukunda model akid olan bey'in tasarruf işlemi niteliğinde olması, ifânın bağımsız bir hukukî işlem sayılmasına gerek bırakmamıştır. Hukukî sonuç, borç ilişkisine kaynaklık eden hukukî işlemle gerçekleştiği için ifânın fonksiyonu, hukukî alanda gerçekleşmiş sonucun dış âlemde de gerçekleşmesini temin etmektir. Bu sebeple ifâ maddî bir fiil mahiyetinde algılanmıştır. İfâ, borçlanılan edimin gereği gibi yerine getirilmesi olduğuna göre bunun gerçekleşebilmesi için sunulan edimin konu, şahıs, yer, zaman bakımından borca uygun olması gerekir. Bunlara ifânın unsurları denir.

A) İfânın Konusu. İfânın konusu borcun konusundan ibaret olduğundan ne borçlanılmışsa onun yerine getirilmesi